

Hilary Whitehall Putnam (1926.–2016.)

Hilaryja Putnama,¹ jednog od najvećih američkih i svjetskih filozofa druge polovice 20. stoljeća (i šire), upoznao sam u jesen 2008. godine, tijekom svog boravka na Harvardu, gdje je Putnam bio profesor *emeritus*. Tijekom razgovora za koji sam bio zamolio putem emaila, a na koji je profesor Putnam ljubazno pristao, te strpljivo odgovarao na moje pokušaje kritike njegovih pozicija (posebice eksternalizma), spomenuo sam da planiram prevesti njegovu knjigu *Reason, Truth, and History*. No, dođoše druge brige, druge zanimacije, te, kako bi se reklo, *I never got around to it*. Možda je ovaj tekst prilika za djelomično iskupljenje za to neizvršeno obećanje – kad je već nisam preveo, ovdje ću se barem višekratno pozivati na tu knjigu, koja izvanredno svjedoči o tome koji je tip filozofa bio Hilary Putnam.

Filozofsko djelo Hilaryja Putnama izvanredan je, naime, protuprimjer uobičajenim prigovorima analitičkoj filozofiji zbog pretjerane specijalizacije i “anti-humanističnosti”. Osim lako prepoznatljive prodornosti, obuhvatnosti, originalnosti i generalne humanosti (da tako kažem) Putnamovih filozofskih koncepcija, ovdje bih skrenuo pozornost na tri aspekta njegova opusa koji proturječe gore navedenim prigovorima (a svi se mogu identificirati i u spomenutoj knjizi). Na prvom mjestu, Putnamova misao obuhvaća brojne filozofske “discipline” i zahvaća širok raspon tema (u *Reason, Truth, and History* to su: metafizika, epistemologija, filozofija jezika, filozofija uma, teorija vrijednosti i teorija racionalnosti); što je još važnije, Putnam je od ranih dana pa do kraja svoje karijere naglašavao *međupovezanost filozofskih problema*. Tako

¹ Hilary Whitehall Putnam rodio se 31. srpnja 1926. u Chicagu. Studirao je matematiku i filozofiju na Sveučilištu u Pennsylvaniji (gdje je stekao titulu BA), na Harvardu, te na UCLA, gdje je doktorirao kod Hansa Reichenbacha. Predavao je na sveučilištima Northwestern, Princeton i MIT, te od 1965. do smrti na Harvardu. Bio je predsjednik Američkog filozofskog društva, član Američke akademije znanosti i umjetnosti te dopisni član Britanske akademije. Umro je 13. ožujka 2016. u Arlingtonu, država Massachusetts, SAD.

u uvodu jednoj od svojih ranijih knjiga, *Meaning and the Moral Sciences*, Putnam kaže: “Činjenica je da veliki metafizički problem realizma, priroda jezika i referencije, te karakter našeg znanja o sebi samima i našem znanju *jesu* teme koje se preklapaju, isprepliću i međusobno oblikuju.” (str. 6).² A u svome kasnom djelu *The Threefold Cord: Mind, Body, and World*, on tvrdi, još odlučnije: “Trebalo bi dosad biti jasno da uredno svrstavanje (*a nice allocation*) filozofskih problema u različita filozofska ‘polja’ nema pravog smisla. Pretpostavljati da se filozofija dijeli na odvojene odjeljke označene kao ‘filozofija uma’, ‘filozofija jezika’, ‘epistemologija’, ‘teorija vrijednosti’ i ‘metafizika’ pouzdan je način da se izgubi svaki uvid u način na koji su ti problemi povezani, a to znači izgubiti u potpunosti razumijevanje izvora zagonetaka koje nas muče (*our puzzlement*)” (str. 69). Svakako, za potrebe klasifikacije i lakšeg snalaženja, neophodne su ovakve oznake, a kasnije u tekstu osvrnut ću se na Putnamove doprinose ponajprije metafizici, filozofiji jezika i filozofiji uma; no, ne bi trebalo gubiti iz vida, u skladu s Putnamovim uvidom, da su dotične oznake “radne” prirode te ne bi trebale služiti tome da se filozofski problemi izoliraju i “kompartmentaliziraju”.

Drugi aspekt Putnamova opusa na koji ovdje želim skrenuti pažnju, a koji proturječi početnim prigovorima, jest Putnamovo protivljenje redukcionizmu i scijentizmu (a time i gledištima svojih učitelja, logičkih pozitivista). U mnogim svojim djelima Putnam inzistira na tome da racionalnost nije isto što i znanost, te da se racionalnost ne može formalizirati (“*um nadilazi ono što um može formalizirati*”, *Representation and Reality*, str. 118³). Temi racionalnosti u Putnama vratit ću se pri kraju teksta, a ovdje valja istaknuti još nekoliko aspekata Putnamova općeg antiredukcionističkog i antiscijentističkog stanovišta. Jedan je taj da Putnam smatra da znanstveno znanje, naime, znanje koje svoj paradigmatički oblik dobiva u egzaktnim znanostima, ponajprije fizici, nije jedino što ima pravo zvati se znanjem. On upućuje na to da postoje legitimni, čak nezaobilazni, oblici znanja, npr. raznovrsne forme praktičnog znanja, koji nisu svedivi na znanstveno znanje, a ipak su neizostavni u ljudskom životu i s punim se pravom nazivaju “znanje” (ovamo spada i naša sposobnost da pripisujemo drugima psihološka stanja te time tumačimo njihovo ponašanje). Štoviše, Putnam će ustvrditi kako znanost *pretpostavlja* određenu količinu ne-znanstvenog znanja (usp. npr. *Meaning and the Moral Sciences*, str. 73), naime određene neformalizirljive vještine. Također će ukazati i na to da (ostavit ću citat u originalu) “there is no such thing as *the scientific method*” (*The Many Faces of Realism*, str. 72). Jedan važan oblik znanja jest i etičko znanje, a ovdje vrijedi citirati nekoliko rečenica iz *Reason, Truth, and History*: “Etika nije *u sukobu* s fizikom, kao što bi termin

² Prijevodi, ovdje i dalje, iz Putnamovih djela su moji vlastiti.

³ Kurziv stoji i u originalu.

‘protuznanstven’ sugerirao; radi se naprosto o tome da su ‘pravedno’ i ‘dobro’ i ‘osjećaj za pravdu’ pojmovi u diskursu koji nije *svediv* na diskurs fizike. Kao što smo upravo vidjeli, i *neke druge* ključne vrste diskursa nisu svedive na diskurs fizike, ali nisu zato nelegitimne. Govor o ‘pravdi’, kao i govor o ‘referenciji’, mogu biti *neznanstveni* (*non-scientific*) a da nisu *protuznanstveni* (*unscientific*)” (str. 145). Naravno, kad takva gledišta iznosi vrstan poznavatelj matematike i fizike poput Putnama (za kojega je Martha Nussbaum u osmrtnici u *Huffington Post*-u ustvrdila kako je njegovo poznavanje fizike bilo gotovo nedosegnuto među filozofima), onda to ima posebnu težinu.

Jedan dodatni aspekt Putnamova antiredukcionizma i anticijentizma jest taj da je Putnam uvijek inzistirao na tome da svedivost na znanost nipošto nije nužan uvjet racionalnosti i objektivnosti u rasuđivanju i raspravljanju. Moguće je racionalno raspravljati o npr. moralnim problemima, smatra Putnam, moguće je tvrditi da je neki način života *objektivno* bolji od drugog, da su neki ciljevi objektivno vredniji, a da to ne proizlazi iz toga što se dotična problematika prethodno svela (*per impossibile*) na egzaktnu znanost. Putnam ukazuje i na važnu ulogu imaginacije u praktičkom rasuđivanju, a važnom ulogom književnosti (posebice romana) smatra to da nam ona pomaže u imaginativnoj re-kreaciji moralnih nedoumica (usp. npr. drugi dio knjige *Meaning and the Moral Sciences*, pod naslovom “Literature, Science, and Reflection”).

Naposlijetku, kao treći aspekt Putnamova filozofiranja koji proturječi uobičajenoj slici analitičkog filozofa istaknuo bih to da on na mnogim mjestima uzima u obzir stajališta tzv. kontinentalnih autora, pa tako npr. raspravlja s Foucaultom (u *Reason, Truth, and History*), uzima u obzir stavove pripadnika Franfurtske škole (npr. u *The Many Faces of Realism*), ili se nadovezuje na Husserla (npr. u *The Threefold Cord*).

Putnam je svojim idejama i koncepcijama izvršio iznimno velik utjecaj u mnogim domenama filozofije, pri čemu su, u skladu s njegovim stavovima navedenima na početku, dotične ideje duboko povezane. Ovdje ću se usredotočiti isprva na ključan Putnamov doprinos filozofiji uma, na njegovu vlastitu kritiku tog doprinosa, te na ulogu koju su u toj kritici imala Putnamova gledišta u filozofiji jezika (koja pak nije mijenjao). Takve kritike vlastitih ranijih gledišta karakteristika su Putnamova filozofiranja; napadan zbog tih “promjena mišljenja”, Putnam je bio sklon ironično odgovoriti da, ako drugi filozofi nemaju potrebu nikad promijeniti mišljenje, to je valjda zato što nikad nisu u krivu.

Putnam je poznat kao jedan od utemeljitelja *funkcionalizma* u filozofiji uma (koji je postao i pozadinskom pretpostavkom velikog dijela kognitivne znanosti), naime teze da su mentalna stanja naprosto “komputacijska” stanja mozga, gdje se računalo, sa svojom distinkcijom hardware-a i software-a,

smatra prikladnim modelom uma. Polazeći od kritike teze da se mentalna stanja mogu jednoznačno identificirati s fizičkim stanjima mozga, Putnam je u svojim ranim radovima iznio tezu da mentalna stanja treba identificirati s *funkcionalnim* stanjima mozga, odn. s “komputacijski karakteriziranim” stanjima. Neki tip mentalnog stanje nije, dakle, isto što i neki fizički tip stanja mozga; no, taj tip može se identificirati navodeći njegovu *kauzalnu ulogu* u sustavu, dakle njegov odnos s drugim stanjima, osjetilnim *inputima* i motoričkim *outputima*. Takva koncepcija mentalnih stanja do danas je zadržala dominantnu ulogu u filozofiji uma i kognitivne znanosti (pa tako jedan od vodećih autora u tim poljima Daniel Dennett još uvijek insistira na “naturalističkoj, komputacijskoj, funkcionalističkoj” teoriji svijesti, usp. npr. njegovu knjigu *Sweet Dreams* iz 2006.), no sam Putnam je se odrekao i izložio je elaboriranoj kritici, ponajprije u svojem djelu *Representation and Reality* iz 1988. godine. Tamo on još u uvodu iznosi tezu kako mentalna stanja nisu samo “kompozicijski plastična” (naime, kako je tvrdio funkcionalizam, isti tip mentalnog stanja može biti svojstvo sistema različitih fizičkih konstitucija) već i “komputacijski plastična”: isti tip mentalnog stanja može biti svojstvo sistema različitog komputacijskog ustroja. Budući da nije moguće navesti komputacijske nužne i dovoljne uvjete za to da bi neko programsko stanje potpadalo pod neki tip mentalnog stanja, funkcionalizam, prema Putnamu, ne može objasniti prirodu mentalnih stanja.

U *Representation and Reality* kritika funkcionalizma počiva na uvidima iz Putnamove filozofije jezika, a isprepliće se s kritikom “mentalizma”, posebice kako ga je razvio Noam Chomsky. Prema mentalizmu, ustroj uma općenito i semantički (pojmovni) ustroj posebno, treba objašnjavati pretpostavljajući mentalne reprezentacije kojima operira um, a koje se grade iz bazičnog skupa takvih reprezentacija koje su urođene i univerzalne. Kao unekoliko ortodoksan pobornik chomskyjanske paradigme u filozofiji kognitivne znanosti, nadam se da Putnamove kritike u krajnjoj liniji promašuju; no one se svakako ne mogu zaobići.

Putnamova su gledišta o značenju holistička i eksternalistička. Holizam (u donekle modificiranoj verziji) nasljeđuje od svoga harvardskog kolege Quinea: prema tome gledištu, značenja riječi i rečenica nisu izolirajući “mentalni objekti” (kako na njih voli gledati mentalizam), već ovise o cjelini jezika kojeg su dio. Također, značenja se pripisuju imajući u vidu uspješnost čitavog procesa interpretacije, što također proturječi slici značenjâ kao izoliranih, pojedinačno specifičnih objekata. Osim toga, značenje je prema Putnamu “izvan glave”, u smislu da ovisi o okolišu i o drugim ljudima (to je Putnamov “eksternalizam”). Svojim slavnim misaonim eksperimentom sa zamišljenim planetom Blizancem Zemlje (“Twin Earth”, usp. njegov seminalni članak “The Meaning of ‘Meaning’”, koji se može naći u njegovim *Philosophical Papers*, drugi tom), Putnam je težio pokazati da značenje nije naprosto funk-

čija onoga što je u glavi/glavama govornika: *što* je značenje nekog izraza ne proizlazi samo iz toga što govornik pri izricanju tog izraza ima u glavi, već i iz toga *kakav* je okoliš u kojem se izricanje odvija(lo), tako da su moguće razlike u značenju (zbog razlika u okolišu) koje samim govornicima nisu kognitivno dostupne. Uz to, značenje izraza, čak i mimo doprinosa okoliša, ovisi i o tome što je u glavama *drugih govornika*, dakle nije svedivo na sadržaj pojedinačnog uma. Na temelju ovih uvida, Putnam odbacuje mentalistički program koji pretpostavlja mogućnost identifikacije izoliranih, internih mentalnih stanja, što ga vodi i do kritike funkcionalizma.

Ključna poanta Putnamove kritike funkcionalizma jest ta da mogućnost komputacijske identifikacije mentalnih stanja (posebice vjerovanja, odn. propozicijskih stavova) pretpostavlja pregled nad totalitetom modusa rezoniranja i konceptualizacije, a takav pregled, zbog de facto neiscrpive otvorenosti (*open-endedness*) totaliteta konceptualnih shema, konačnom biću nije dostupan. Drukčije rečeno, funkcionalistička redukcija uma pretpostavlja da je moguće navesti nužne i dovoljne komputacijske uvjete za to kad su dva organizma, ili jedan organizam u različitim trenucima, u istom mentalnom stanju. No, pojam "istog vjerovanja" počiva, prema Putnamu, na interpretativnoj praksi, a ova je otvorena i beskonačno proširiva (te holistička i eksternalistička po naravi). Slijedi, dakle, da algoritam koji specificira, za bilo koja dva vjerovanja ili propozicijska stava, radi li se o istom ili o različitim vjerovanjima, nije moguć.

Teza o *otvorenoj teksturi uma* (usp. *Representation and Reality*, str. 120), na kojoj počiva odbacivanje funkcionalizma, može poslužiti kao prikladan uvod u Putnamovu teoriju racionalnosti koju on iznosi u *Reason, Truth, and History* (gdje još nije prepoznao posljedice te teorije po svoj funkcionalizam). No, prije toga trebalo bi istaknuti da, premda bi mnogokoji filozof, posebice "kontinentalne" provenijencije, na Putnamov zaključak da um nije svediv na algoritam mogao uskliknuti "Pa naravno! to mi čitavo vrijeme i tvrdimo", taj usklik ne bi imao gotovo nikakvu težinu ako ne bi bio, kao u Putnama, popraćen produbljenim razmatranjem redukcionističkih programa i mogućnošću elaboriranog obrazloženja *zašto* takvi programi nisu uspješni.

Putnam identificira teoriju racionalnosti s filozofijom samom, te se može reći da je pitanje *Što je racionalnost?* središnje pitanje njegove filozofije. Veći dio knjige *Reason, Truth, and History* posvećen je ustvari iznošenju njegove složene i mnogolike koncepcije racionalnosti. Putnam pobija ono što naziva "kriterijalnom koncepcijom racionalnosti", kakvoj su bili skloni logički pozitivisti, a prema kojoj se racionalnost može poistovjetiti s institucionaliziranim kanonom, koji utjelovljuje pravila "znanstvene metode". Putnam tvrdi kako se racionalnost, niti može poistovjetiti s dotičnom metodom (koja se uostalom mijenja kako se znanost mijenja), niti se može svesti na nekakav popis pravila, budući da argumentiranje u korist takvog popisa nužno nadilazi

sam popis. Nadalje, Putnam pokazuje da se racionalnost ne može formalizirati, pozivajući se ovdje na slavni argument harvardskog mu kolege Nelsona Goodmana, prema kojemu bazični aspekt induktivnog zaključivanja (koje je sâm bazični aspekt racionalnosti), naime izbor “projicirljivih predikata”, nije moguće formalizirati. Racionalnost Putnam vidi kao dio naše ideje dobra, kao dio opće koncepcije ljudskog napretka i boljitka (*human flourishing*) odnosno *eudaimonia*-e, te tvrdi da je racionalnost u krajnjoj liniji stvar *izbora prikladne konceptualne sheme* kojom tumačimo svijet i naša iskustva. Budući da je, prema Putnamu, koji odbacuje opreku činjenica i vrijednosti, ta shema nesvodivo vrijednosne naravi, a same činjenice koje nam se nadaju ovise o našem vrijednosnom sustavu, slijedi da svijet kakav nam se nadaje ovisi o racionalnosti. Naime, budući da su određena vrednovanja (toga što su kognitivne “vrline”) neizostavan dio naših procedura utvrđivanja činjenica, proizlazi da to što su za nas činjenice i koje su to ovisi o tome od kakvih smo vrednovanja počeli, pa tako i da sam svijet kao skup činjenica ovisi o racionalnosti koja je utjelovljena u tim vrednovanjima. Ovo nas dovodi do “internog realizma” kao metafizičke pozicije po kojoj je Putnam najpoznatiji (premda ju je u kasnom dijelu svoje karijere napustio), no valja ovdje prethodno navesti još neke aspekte Putnamove koncepcije racionalnosti. S jedne strane, Putnam zastupa tezu *historičnosti* racionalnosti (odatle “history” u naslovu knjige o kojoj je riječ), naime tvrdi da se naša koncepcija kognitivnih vrlina *mijenja i razvija*. S druge strane, on tvrdi da, premda to nekad možda i nije moguće javno demonstrirati, postoji *objektivna* razlika između boljih i lošijih takvih koncepcija. Putnam, dakle, odbacuje poistovjećivanje objektivnosti s javnom provjerljivošću, čemu su bili skloni logički pozitivisti (u kasnijim fazama) i, posebice, Popper.

Teza da svijet ovisi o racionalnosti ukazuje na Putnamovu najpoznatiju metafizičku poziciju, koju on naziva “internim realizmom”, a čijom pretečom smatra Kanta (na kojega se poziva i kad nudi “transcendentalne argumente”, npr. baš glede racionalnosti). Prema internome realizmu, a u opreci prema “metafizičkom realizmu” (kojemu je bio sklon u mladosti), pitati “Od kojih se predmeta sastoji svijet?” ima smisla samo *unutar* neke teorije ili deskripcije. Sami logički primitivi, posebice pojmovi predmeta i postojanja, ovise, naime, prema Putnamu u svojoj primjeni o prethodnom izboru konceptualne sheme. I premda, jednom kad je ta shema specificirana, pitanje poput “Koliko ima predmeta?” može dobiti egzaktni i neproizvoljan odgovor, ipak, kako kaže Putnam u *The Many Faces of Realism*, “ideja da postoji arhimedovska točka, ili upotreba pojma ‘postojati’ inherentna svijetu samom, s koje pitanje ‘Koliko predmeta *doista* postoji?’ ima smisla, jest iluzija” (str. 20). Ovo nas dovodi i do još jedne trajne niti koja se provlači kroz Putnamovu filozofiju, a to je teza o *odsustvu temelja*, kako za etiku, tako i za bilo koji oblik znanja (“pothvati pribavljanja *temelja* za Bitak i Znanje (...) pothvati su koji su katastrofalno

propali”, *Realism with a Human Face*, str. 19, gdje je Putnam inspiriran kako slavnom kopenhaškom interpretacijom kvantne mehanike tako i Tarskijevim rezultatima u logici).

U ovome kratkom tekstu cilj mi je bio samo ukazati na neke od ključnih aspekata Putnamovih provokativnih i dalekosežnih filozofskih koncepcija (izlažući se opasnosti da stavim njegovu filozofiju “in a nutshell”, čemu se on uvijek protivio). Želio bih još istaći da čitati Putnama ne znači ponajprije baviti se “analitičkom filozofijom”, ili proučavati teorije referencije, ili razmatrati redukcionističke projekte u filozofiji uma, već prije svega znači suočiti se s prvoklasnom, *živom* filozofskom mišlju. A ako je za nadati se, iz perspektive nekoga tko vjeruje u mogućnost znanstvenog istraživanja “konceptualne strukture uma”, da je Putnam mnogo u čemu u krivu, to ne znači težiti tome da mu se umanju veličina kao filozofa: jer veličina filozofa ne mjeri se time je li u svemu, ili čak u većini toga, što je tvrdio bio u pravu, već time je li moguće relevantno raspravljati o temama o kojima je pisao a da se ne uzmu ozbiljno u razmatranje njegova gledišta.

Joško Žanić
Bartolići 21
10000 Zagreb